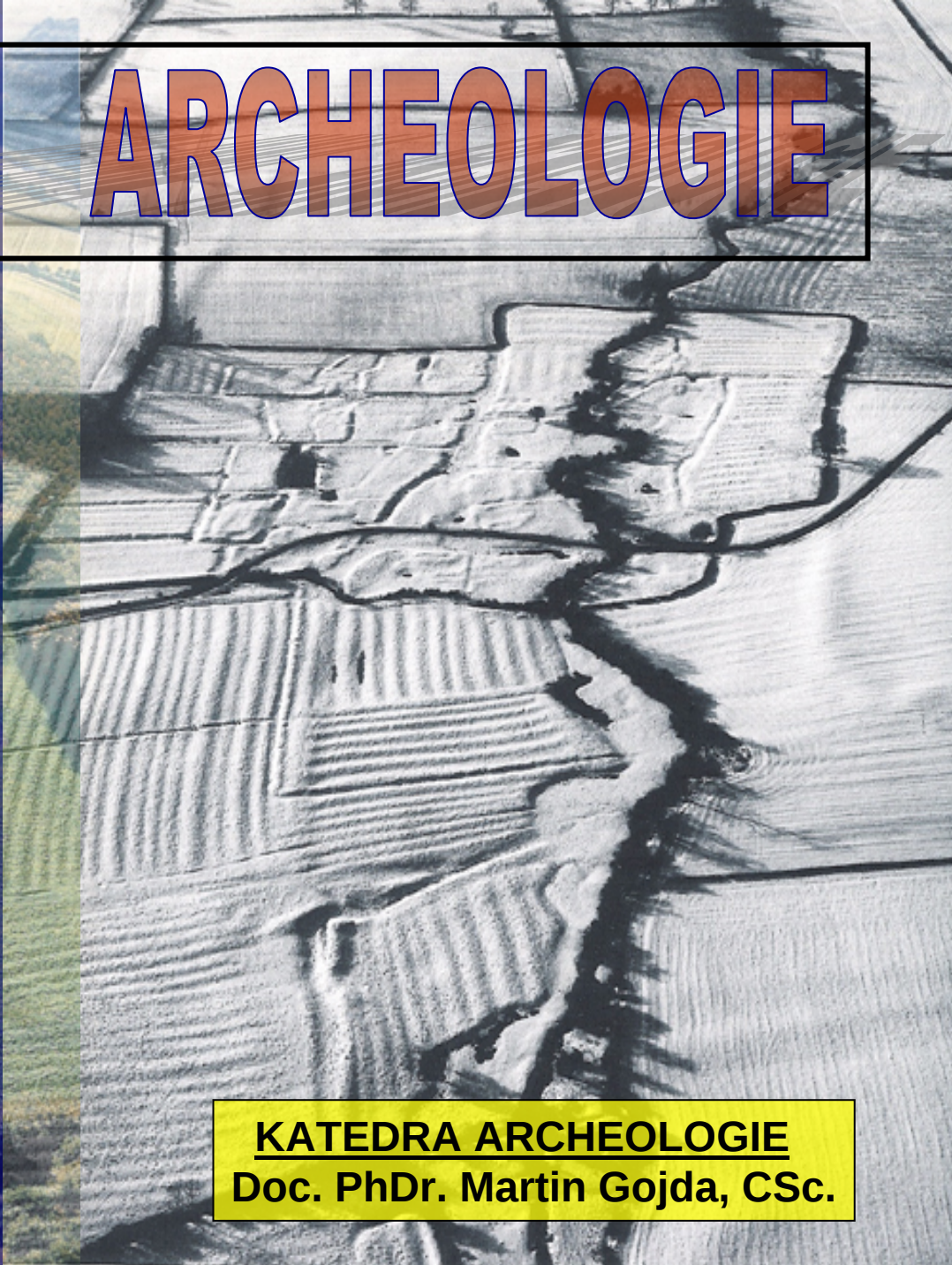

KRAJINNÁ

ARCHEOLOGIE

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA
Fakulta filozofická

KATEDRA ARCHEOLOGIE
Doc. PhDr. Martin Gojda, CSc.

8.
**POJETÍ PROSTORU
(KRAJINY)
V ARCHEOLOGII**

**KRAJINA JAKO PROSTOR
PŘÍRODNÍCH DETERMINANT**

**PŘÍRODNÍ PODMÍNKY JAKO EXPONENT
KULTURNÍHO VÝVOJE**

Nejstarší koncepce prostoru v archeologii:
soubor přírodních podmínek, které rozhodujícím způsobem určují vývoj člověka / společnosti / kultury

ANTROPOGEOGRAFIE

Vychází z **evolucionismu** (2. pol. 19. stol.) – kultura jako produkt vnitřního vývoje.

Lidská kultura je determinována prvky přírodního prostředí, (podnebí, vodní zdroje, půda, nadmořská výška, geomorfologie), které mají neměnné vlastnosti.

Hlavní kulturní okruhy a historické oblasti odpovídají zeměpisným zónám s charakteristickými vlastnostmi

Hlavní představitelé: F. Ratzel (*Anthropogeographie*, 1885);
R. Gradmann

ARCHEOLOGIE: vliv antropogeografie se projevila od přelomu 19. a 20. stol. (první vlna environmentalismu)

Typologie – metoda sledující dlouhodobou kontinuitu vývoje lidské kultury.

zkoumání vztahu archeologických lokalit a základních činitelů přírod. prostředí

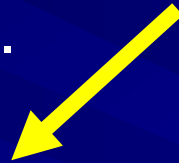
zejména vztah k vodním tokům a geologickému podloží
– závislost neolitických kultur na výskytu **spraše** (např. A. Schlitz), na níž se měla díky suchému podnebí rozprostírat step.

Kulturní změna (neolitická revoluce) chápána jako proces, determinovaný vnějším prostředím (schopnost kolonistů využít dočasně příznivých přírodních podmínek k šíření své kultury).

Problém **nepřekonatelnosti primárního lesa** pravěkými lidmi
contra
současné chápání jeho významu v kontextu tehdejšího života
(opuštění tzv. stepní teorie)

U nás: tradici tohoto přístupu razil **J. Filip** – neolitická revoluce jako výsledek příznivého výkyvu klimatu, vazba pravěkých sídel na kvalitní půdy (spraš).

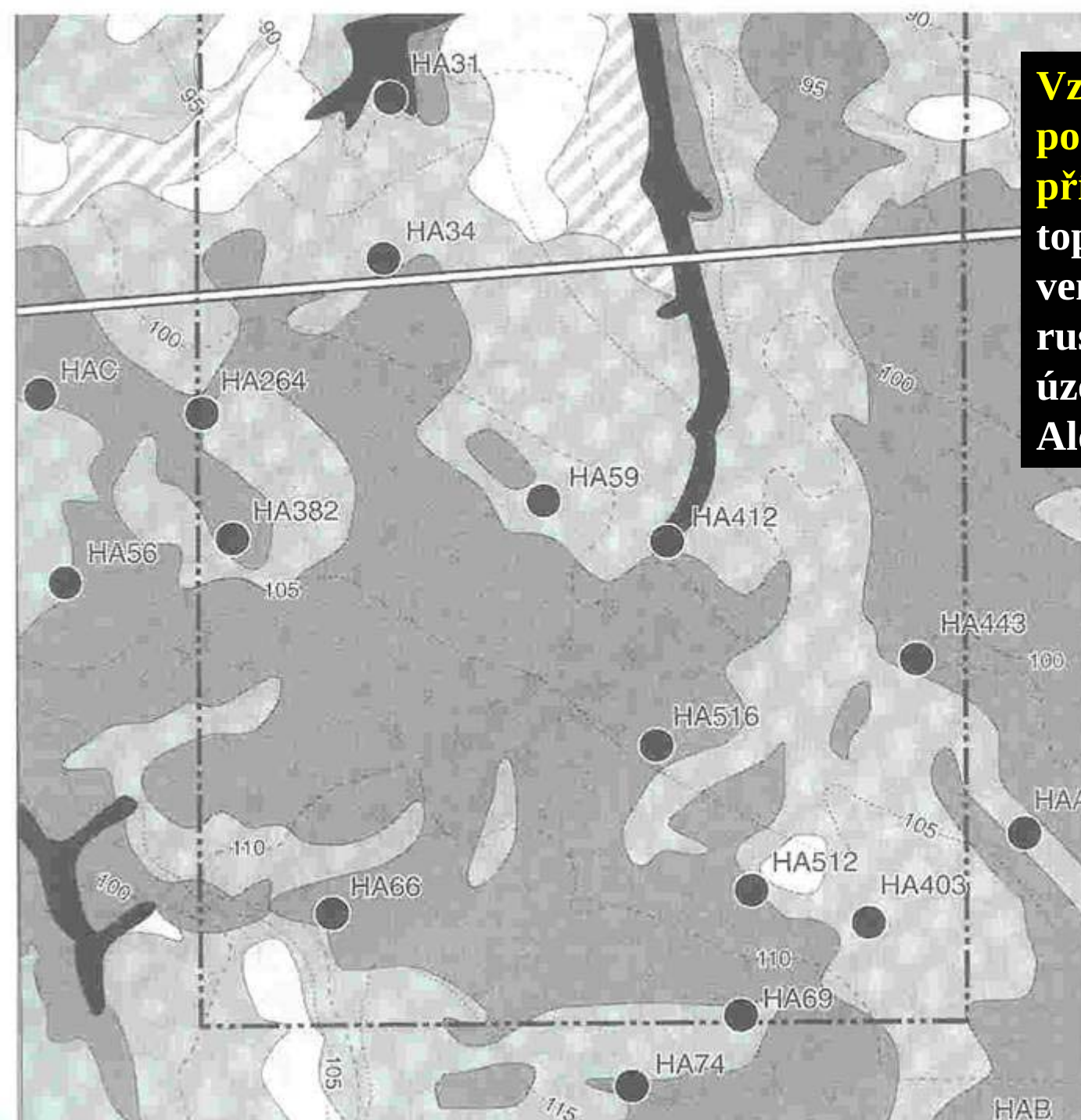

Meziválečné období

Rozmach palynologických výzkumů (R. Firbas). Přibývají nová data, umožňující dosažení přesnějších charakteristik jednotl. biotopů.

2. pol. 20. stol.: s rozvojem sídelní, krajinné a environmentální archeologie se pozornost badatelů často obracela k přírodním podmínkám a jejich vlivu na vývoj pravěkého osídlení.

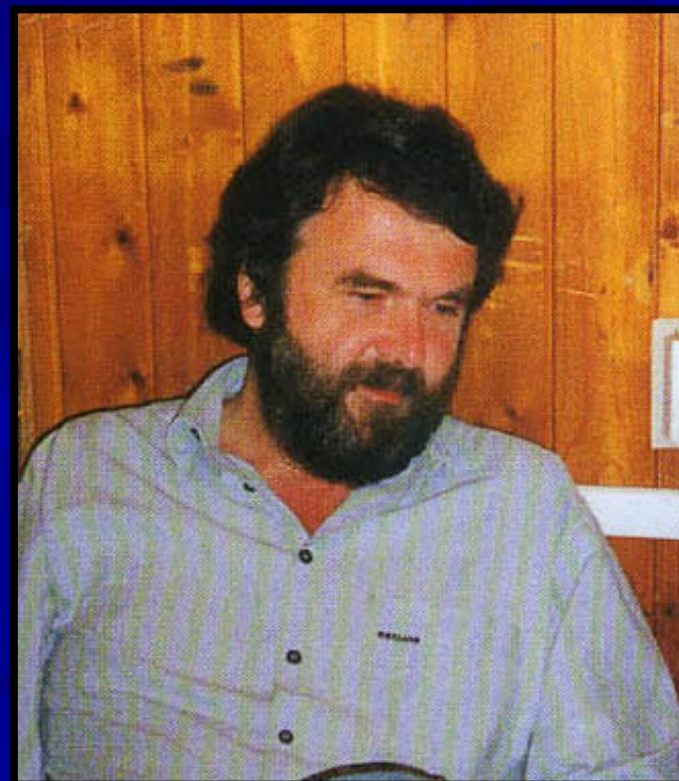
**Vztah osídlení k
podmínkám
přírodního prostředí:**
topografie římských
venkovských vil (villa
rustica);
území cca 20km²,
Aldenhovener Platte.

U nás měli největší význam:

J. KUDRNÁČ - jako první se obrací ke komplexnímu studiu sídel včetně jejich zázemí a k poznání přírodních podmínek, v nichž pravěcí lidé žili.

J. RULF – systematický výzkum vazeb pravěkých kultur v Čechách na přírodní prostředí. Nejvýznamnější poznatky: Rozšíření neolitických kultur I v méně příznivých podmínkách než rozšíření kultur mladších.

Výzkum vztahu pravěkého osídlení a nivy

Nástup **geografických informačních systémů** a jejich aplikace v prostorové archeologii, umožňující získat rychle a přesně informace o rozmanitých faktorech přírodního prostředí v místech pravěkého osídlení.

Současnost: časté kauzální spojování rozsáhlých kulturních změn s postupnými změnami v charakteru přírodního prostředí (např. klimatu) či s jeho náhlými zvraty (sopečný výbuch, povodeň).

Faktory přírodního prostředí nejsou chápány deterministicky, nýbrž jako činitelé usnadňující či omezující lidské sídelní aktivity. ***Odpověď lidí na jejich tlak je vždy odpovědí sociální,*** v níž se odráží mnoho rozličných faktorů života tehdejší společnosti i lidských individuí.

8.
**POJETÍ PROSTORU
(KRAJINY)
V ARCHEOLOGII**

**KRAJINA JAKO PROSTOR
ETNICKÉ IDENTITY
A ŠÍŘENÍ KULTURNÍCH VLIVŮ**

Proti evolucionismu (darwinismu) a jeho představě kultury jako výsledku vnitřního vývoje – chápání **kultury jako produktu zvláštní kulturní tradice a etnické příslušnosti.**

KULTURNĚ HISTORICKÉ (též tradiční, typologické)
PARADIGMA – archeologické kultury jsou totožné s etnickými skupinami (kmeny), předměty hmotné kultury charakterizují svou formou a složením etnicky vymezené celky.

Hlavní otázky: Kde se rozprostíralo území konkrétního etnika?
Kam je možné situovat jeho „pravlast“?
Jak se etnikum (archeol. kultura) šířila
(otázka expanze)?

Archeologie má sledovat vznik, šíření a zánik kultur (etnických skupin) až na samý práh té části minulosti, kde její **úlohu přejímá psaná historie.**

Hlavní představitelé: **G. Kossina (1858-1931)** – zakladatel
tzv. *Siedlungsarchäologie*
(ztotožňování rozšíření arch. kultur
s územními celky germánských kmenů)

J. Kostrzewski (slavinita lužické
kultury)

Se zájmem o etnickou interpretaci pravěkých kultur souvisí
další téma KH paradigmatu: **migrace, mobilita a vzájemné
ovlivňování archeologických kultur („vlivologie“).**

Náhlé změny kultur byly interpretovány jako výsledek příchodu
nové populace.

Kritika tohoto přístupu: **H.-J. Eggers (1906-1975)** rozmístění
archeologických jevů v prostoru nemusí být odrazem etnicity,
nýbrž i jiných skutečností (administrativní, rituální, politické
jednotky).

1951: založen časopis **Archaeologia Geographica** – cílem mělo být systematické zaměření archeologického bádání na problematiku prostorových jevů.

Návrat k tématu etnicity projevů hmotné kultury: 80. léta 20. stol. - **etnoarcheologie**

africké výzkumy **I. Hoddera**
(symbolická a strukturální arch.,
„Symbols in Action“)

Základní rozdíly v přístupu tradiční a symbolické archeologie k problematice etnicity – otázka **měřítko prostorových jevů**: formálně stejné jevy mohou mít zcela odlišný význam.

Vedle teorie migrací a pohybu etnik:

koncepte difuze – odmítnutí evolucionismu a nastolení konceptu kontinuálních **kulturních okruhů**

Tzv. vídeňská škola (O. Menghin): technologické znalosti, kultura, náboženské představy se v pravěku šířily z několika kulturně-civilizačních ohnisek (již od paleolitu).

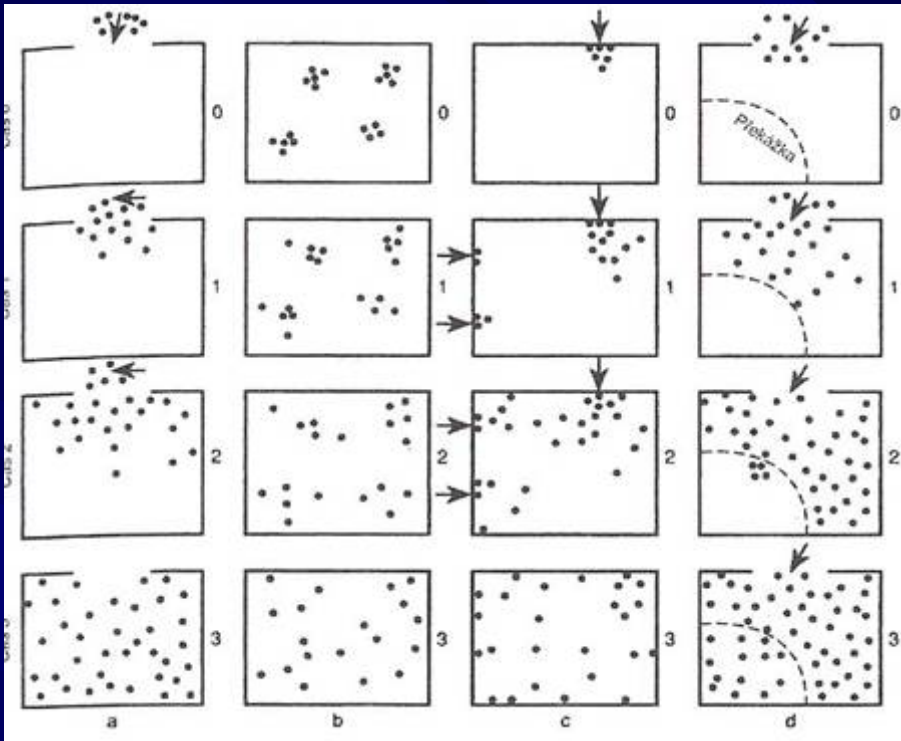
G. Childe: šíření zeměděl. kultur z Předního východu přes Balkán do střední a západní Evropy.

Difuzionistické představy silně korigovaly nové poznatky, vycházející z radiokarbon. dat (1947).

80. léta 20. stol.: 2 koncepte počátků evropského neolitu:

DEMICKÁ difuze - KULTURNÍ difuze

FORMY DIFUZE

V pozadí zájmu stály otázky ekologické, ekonomické a sociální / demografické.

Základní nástroj výzkumu: **kartografická metoda**
(**distribuční mapy** - jejich používání postupně nastolilo kladení jiných otázek, které se postupně staly tématem sídelní archeologie)

8.
**POJETÍ PROSTORU
(KRAJINY)
V ARCHEOLOGII**

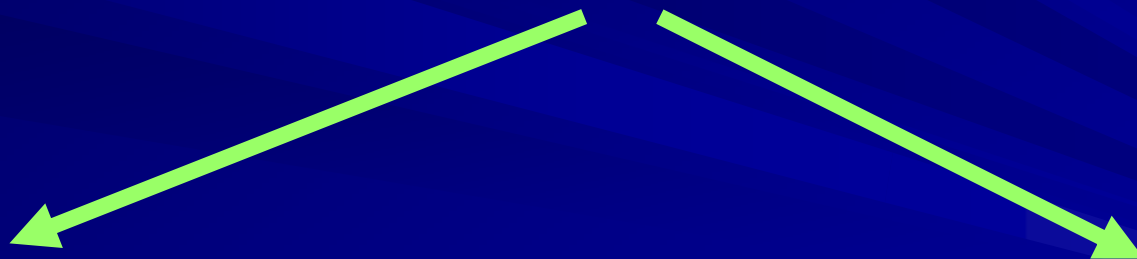
**KRAJINA JAKO PROSTOR
SÍDELNÍCH AKTIVIT
V MINULOSTI**

Sídelním prostorem jakožto reálným prostředím konkrétních minulých lidských aktivit se začali archeologové vážněji zabývat až v poválečném období – **SÍDELNÍ ARCHEOLOGIE** jako výsledek tohoto směřování.

sleduje **vývoj, formy a strukturu osídlení**
v měřítku sídelních areálů a (mikro)regionů

2 základní tématické okruhy

tzv. **dějiny osídlení**

diachronické (časové)
otázky

formy a struktura osídlení

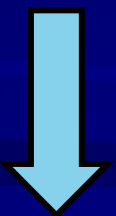
synchronické (prostorové)
otázky

Dějiny osídlení

Zakladatel konceptu sídelní archeologie (dějin osídlení):

H. Jankuhn (1905-1990) – hl. představitel göttingenské školy; sídelní archeologie se zabývá formami a strukturou lidských sídel a procesy osídlování v ekonomických, ekologických a sociálních kontextech, nikoli v intencích etnických interpretací.

Tzv. *krajinný archeologický snímek* – základní metoda výzkumu

Důraz na rozbor environmentálních pramenů;
 hospodářství a přírodní prostředí; systém zemědělství; sledování sídelního procesu (kolonizace, struktura užívání a opouštění prostoru); velikost pravěkých komunit.

Sídelní procesy byly dynamické a byly výsledkem vlivu přírodních podmínek, ekonomických a demografických faktorů.

Model tzv. *sídelních komor*
v pojetí německé
sídelní archeologie
(„krajinný archeol. snímek“);
doba římská, J Holštýnsko

Obecný model struktury osídlení:

sídelní oblasti – sídelní komory – sídelní areály

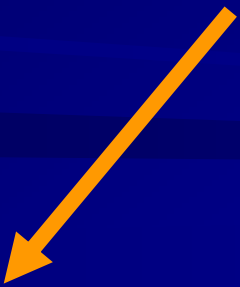

obsahují vlastní osady, pohřebiště, pole,
místa těžby, zpracování surovin

Projekty inspirované přístupy německé sídelní archeologie
(zejm. polská, skandinávská i naše archeologie).

SÍDELNÍ FORMY, STRUKTURA a SYSTÉM

Problematika sídelních struktur: především **americká poválečná archeologie** (**G. Willey** – 1953, osídlení v údolí Virú); hlavní zájem o studium sídelních systémů a struktury osídlení – s nástupem nové (procesuální) archeologie (**Binford, Flannery** aj.) – zavádění strategie pravděpodobnostního vzorkování (dedukce)

poprvé použit termín *sídelní struktura* (*settlement pattern*)

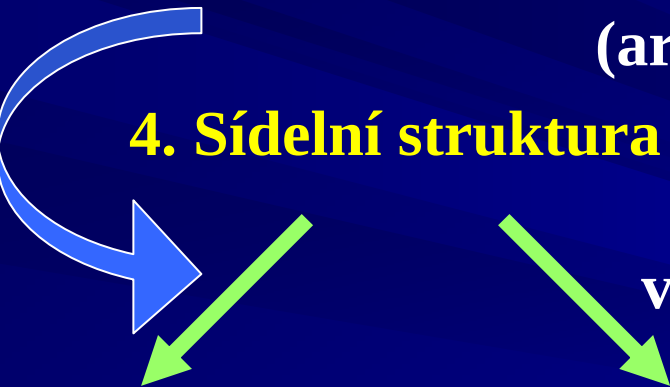
Definují se termíny používané při výzkumu sídelních aktivit pravěkých populací:

1. Dům - základní obytná jednotka

2. Usedlost (zemědělská) – základní sídlištní jednotka složená z domu a přilehlých hospodář. budov (*household cluster*).

3. Sídelní forma – uspořádání usedlostí v sídelním prostoru (areálu) do podoby dvorce a/nebo vesnice.

4. Sídelní struktura – uspořádání komunitních areálů ve větších prostorových jednotkách (regionech různé velikosti). Jde o statický aspekt sídel. systému.

rozptýlená

koncentrovaná – o míře koncentrace rozhodují podmínky přírodní, ekonomické (vzájemná spolupráce členů komunit, vzdálenost ke zdrojům) a společenské (obrana areálu, administrativní systém).

Hospodářský prostor pravěké komunity (u nás) : 1 – 3 km².

**Sídelní struktura zahrnuje: funkční variabilitu areálů
hierarchizaci areálů danou sociální
stratifikací**

5. Sídelní systém – zahrnuje uspořádání (strukturu) sídel / areálů a její chování v čase, tj. dynamiku (kontinuita a mobilita sídel – dočasnost, krátkodobost, pohyb v rámci areálu, transhumance).

Sídelní síť – viditelná podoba sídelního systému a jeho struktury

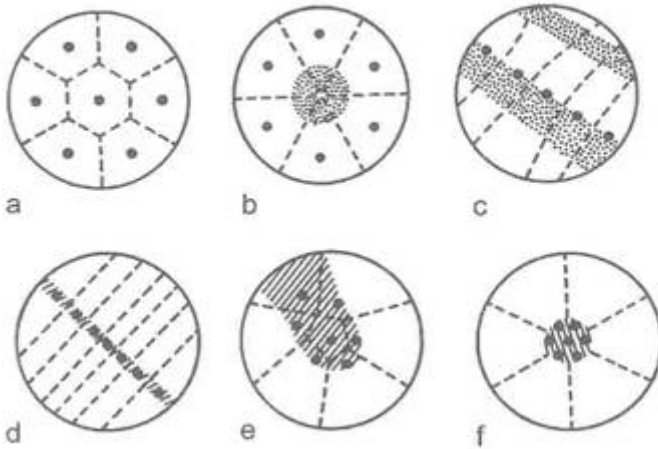
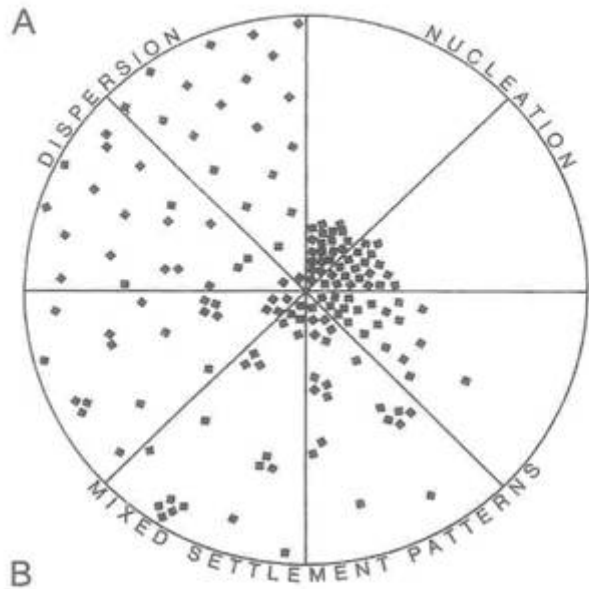
Kolonizace – rozšiřování osídleného prostoru většinou z důvodů ekonomických, resp. demografických potřeb.

*Kolonizace a přestavba sídelní struktury: doloženo velmi dobře
na příkladu raného a vrcholného středověku.*

Typy sídelní struktury

A) Rozptýlená a koncentrovaná zástavba

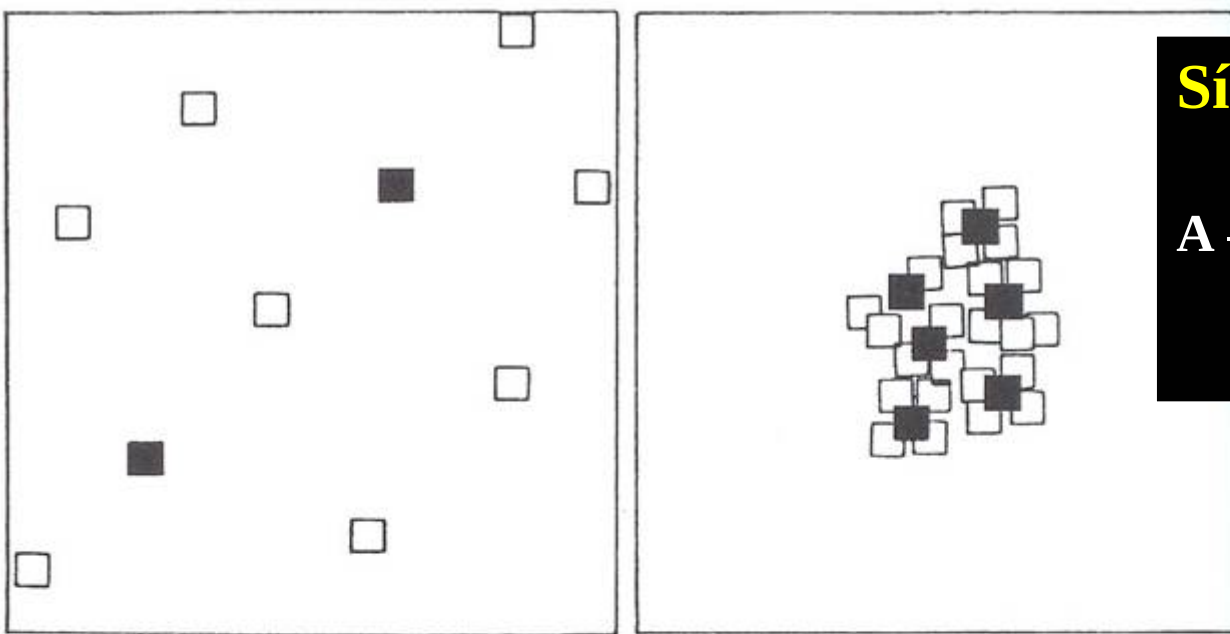
B) Vliv umístění přírodních zdrojů na morfologii a strukturu sídelních areálů

U nás: model cyklického zemědělství (Bylany: B. Soudský)
model rotace sídlišť (Z. Smrž);
model dlouhodobé kontinuity obytných areálů (M. Kuna).

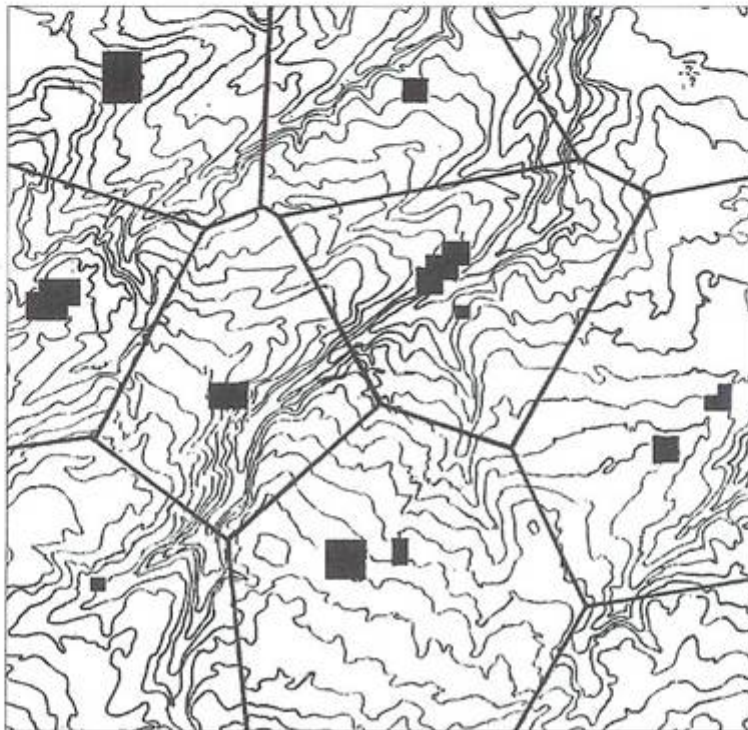
Sídelní struktura

A – pravidelná rozptýlená
(vlevo);
koncentrovaná (vpravo)

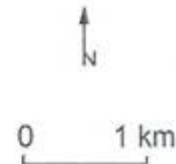

A

B – Hypotetická plocha
sídelních areálů
(Thiessenovy polygony)

B

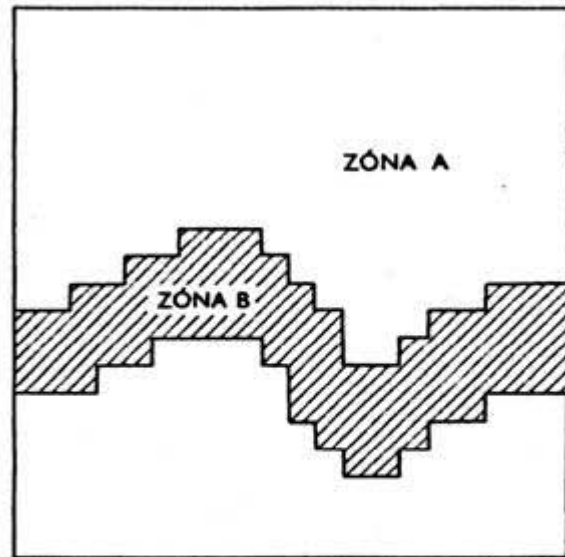
Prostorové jednotky studia sídelní struktury: **REGIONY**

Region: ekologický, sídelní a společenský systém s určitou mírou provázanosti. Většinou bývá vymezen na základě přírodních podmínek (geomorfologie a hydrologie) – výhodné z hlediska interpretace jevů v daném regionu (hlubší poznání pramenné základny na menším území, resp. charakteru a věrohodnosti pramenů; shromáždění více poznatků k poznání vazeb sídelního systému a ke změnám sídelní struktury v čase)

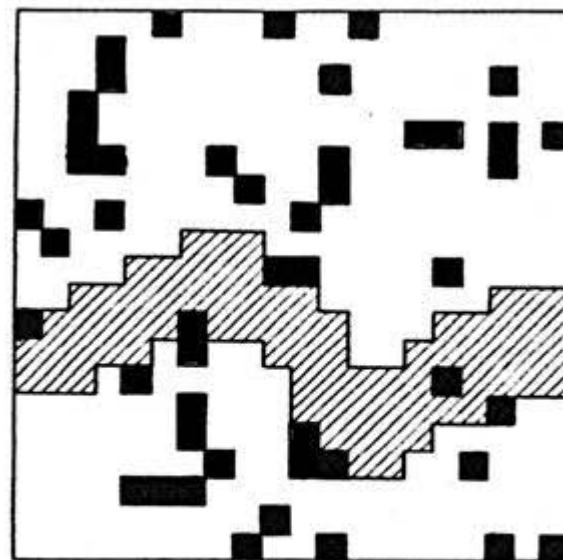
Velikost regionu: jednotky – stovky čtverečních kilometrů.

Nejčastěji: mikroregion v povodí řeky / potoka.

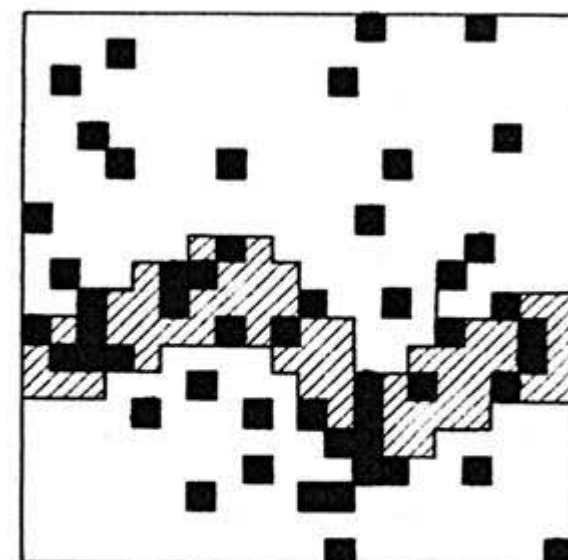
Metoda výzkumu: 1. vzorkování
2. úplné pokrytí zkoumaného území

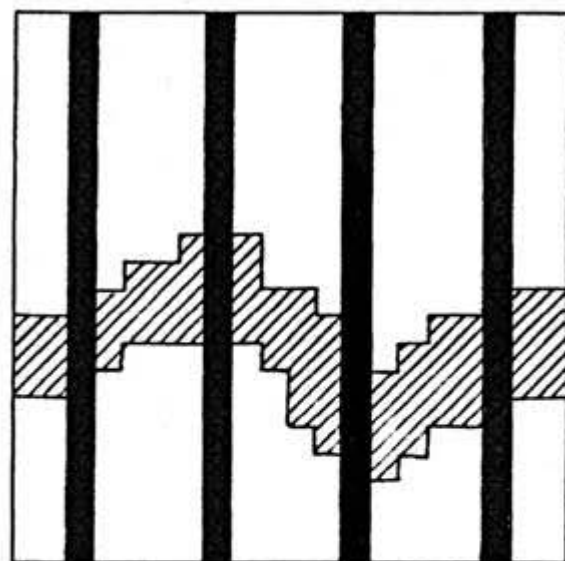
A

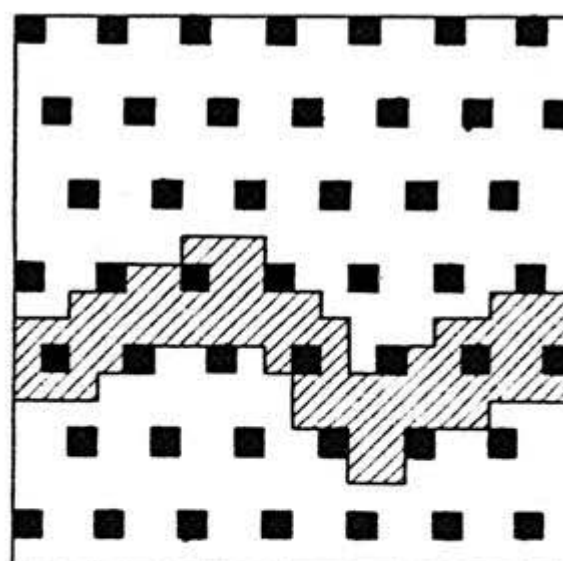
B

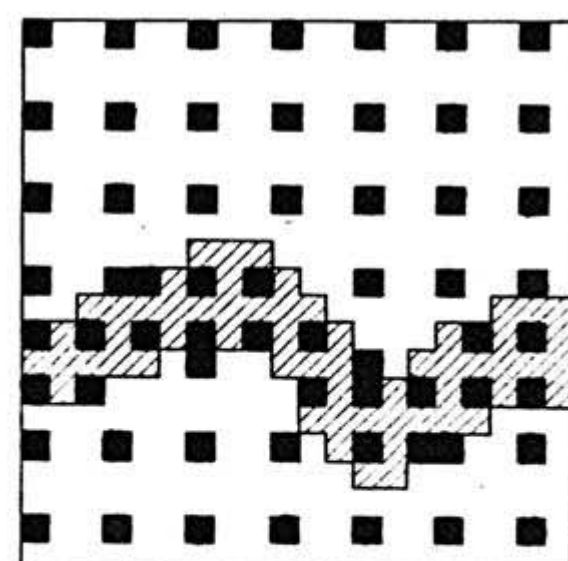
C

D

E

F

Způsoby pravděpodobnostního výběru

Teorie sídelních areálů a krajiny

Obecný model sídelní a společenské struktury zemědělského pravěku, který zřetelně odděluje oblast archeologických pramenů od roviny živé kultury.

komunitní areál
nadkomunitní areál
areál aktivity

sídelní areál
mimosídelní areál
komponenta

Sféra jinosti – prostor obývaný komunitami, které mají pravidelné kontakty (směna zboží, uzavírání sňatků, válčení, rituály);

Krajina - málo ohraničené území, v němž probíhaly vztahy jinosti; je odrazem společenského, nikoli geografického celku. Je součástí mrtvé kultury (tvoří ji jednotlivé sídelní a nadkomunitní areály);

Sféra cizosti – prostor komunit, s nimiž nejsou udržovány žádné kontakty

Vyšší jednotky sídelní struktury: Industriální zóna Sakrální zóna

Deduktivní přístup k archeol. pramenům - vytvoření modelu ekonomických aj. potřeb pravěkých komunit a jeho testování na vhodném souboru pramenů.

Modely musejí zahrnovat i takové součásti komunitních areálů, které jsou archeologicky obtížně zachytitelné (pole, pastviny, nárazníkové neosídlené zóny).

KRAJINNÁ ARCHEOLOGIE

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA
Filozofická fakulta

KATEDRA ARCHEOLOGIE
Doc. PhDr. Martin Gojda, CSc.

9.
POJETÍ PROSTORU
(KRAJINY)
V ARCHEOLOGII

KRAJINA JAKO PROSTOR
EKONOMICKÝCH VZTAHŮ

Nová (procesuální) archeologie: v Anglii převládá směr inspirovaný novou geografii (formalizované postupy, aplikace matematických postupů, interpretace prostorových vztahů archeologických pramenů prostřednictvím modelů ekonom. vztahů – např. analýzy dostupnosti).

Základní mezníky: 1. Hodder – Orton (1976)
2. D.L. Clarke: (1977)
3. E. Higgs (1975)

Základní teoretický postulát: lidé se vždy snažili chovat ekonomicky, tj. minimalizovat náklady na produkci a distribuci tak, aby se co nejvíce uspořil čas a energie na překonávání vzdáleností.

Prostor je primárně hodnocen s ohledem na exploataci přírodních zdrojů a z hlediska nákladů na dopravu a přepravu produktů. Tomu odpovídá celková podoba sídelní sítě (prost. uspoř. lidských aktivit).

„PROSTOROVÁ ARCHEOLOGIE“ – studuje artefakty, zdroje surovin a areály aktivit z hlediska jejich výskytu a četnosti, vlastností, struktury uspořádání a vzájemných asociací s dalšími geografickými prvky prostředí (D. Clarke).

„PA“ se zabývala prokazováním prostorové struktury sídelních areálů a regionů matemat. a statickými metodami.

Měřítko analyzovaných prostorových jednotek

Interpretační modely: antropologie, fyzika, ekonomie
především ekonomická geografie

Témata: prostorová struktura sídel – pravidelnost v distribuci tzv. centrálních míst (hradišť, tržních míst), shlukování pravěkých areálů v místech s optimálními přírodními podmínkami;
zkoumání četnosti nálezů určitého druhu v blízkosti surovin. zdrojů / výrobních center

Hlavní problém: aplikace matemat. a statistických metod vyžaduje kvalitní vstupní data, resp. práci s úplnými a chronologicky současnými celky.

ANALÝZA DOSTUPNOSTI

zákl. východisko: umístění sídel (obytných areálů) je závislé na vzdálenosti k výrobním areálům, surovinám, tržním centrům.

výchozí práce: J.H. von Thünen – Der isolierte Staat (1826): teorie optimálního umístění (rentabilita určitého území klesá se vzdáleností od sídliště);

největší význam pro archeologii: C. Vita-Finzi & E. Higgs – 10 km, resp. 5 km – prostor kolem obytného areálu, využívaný pravěkou komunitou. Zhodnotit je třeba poměr mezi jednotlivými složkami krajiny (pole, pastviny, lesy)

Další využití: dostupnost míst s centrální funkcí (hradiště, kostel, ložisko surovin) z obytných areálů v okolí.

Inverzně: hledání obytných areálů (rekonstrukce sídelní sítě v okolí centrálních míst) na základě znalosti průměrných vzdáleností mezi nimi.

Vymezení předpokládaných areálů dostupnosti:

1. mechanicky (pomocí kružnice na mapě)

2. chůzí v terénu do různých směrů od obytného areálu

3. pomocí analytické funkce GIS *cost surface* (výpočet izochronické vzdálenosti prostřednictvím DEM)

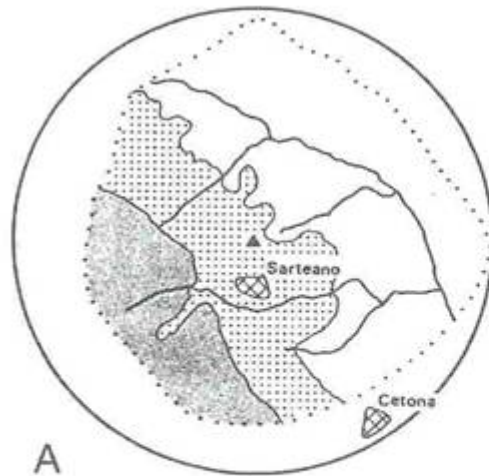
Skutečná dostupnost míst je závislá nejen na fyzických vlastnostech krajiny, ale také na dopravních (technických) možnostech a zkušenostech dané společnosti.

Analýza dostupnosti (5km / 1 hodina chůze):

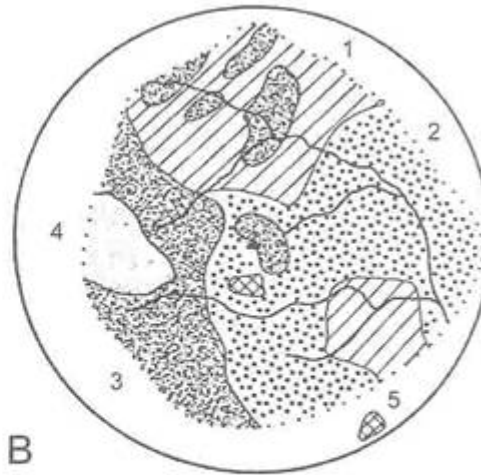
A – výškopis

B – současné hospodář.
využití krajiny

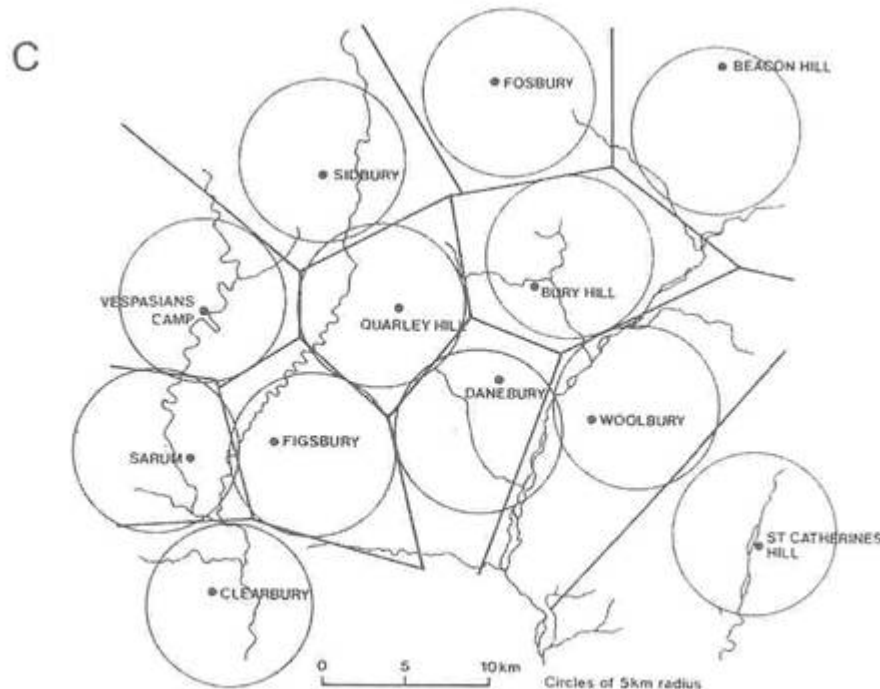
C – zázemí hradišť
(Thiessenovy polyg.
poloměr 5 km)

A
□ > 600 m ▤ > 400 m

B
0 1 2 3 4 5
km

HIERARCHIE AREÁLŮ

také vychází z předpokladu racionál. ekonomického chování lidí.

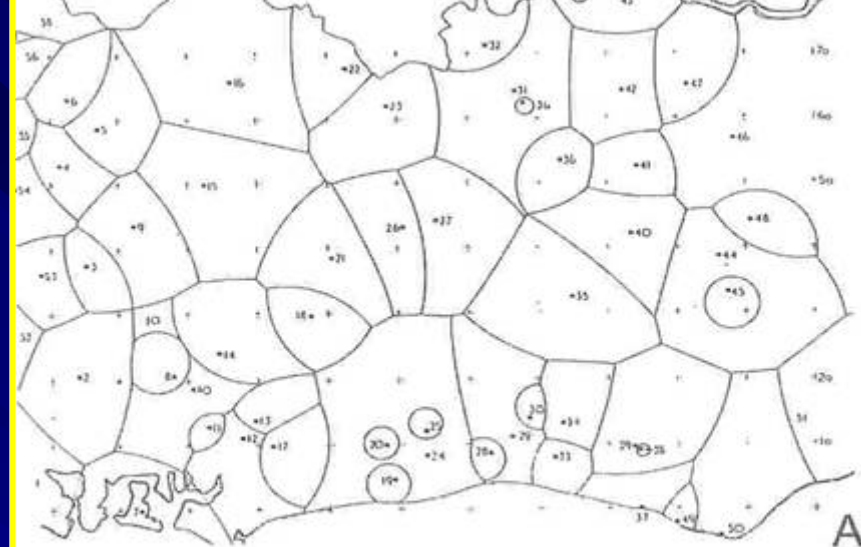
Teorie centrálních míst (**W. Christaller**, 30. léta 20.stol.):
centrální místo je osada (resp. shluk hosp. funkcí), která je osou sídelního hierarchického systému. Teorie platí pro prostředí konkurenčního státu.
Sídla jsou rozprostřena do podoby **šestiúhelníkové sítě s centrem uprostřed** (za ideálních podmínek).

Komplexní regionální systém zahrnuje několik ústředních míst, každé z nich je uzlem systému na určité úrovni v rámci nadřazeného systému.

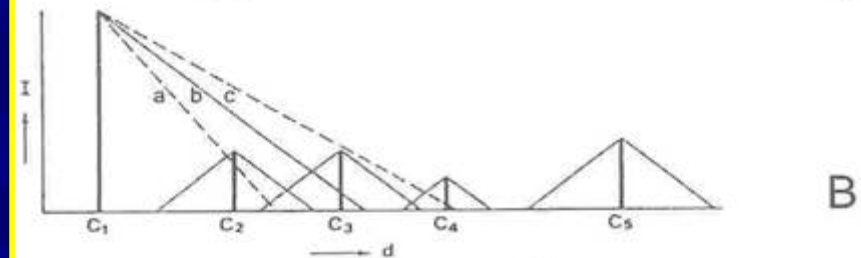
V archeologii: studium zázemí předpokládaných centrálních bodů sídelní sítě (zejm. hradišť), jejichž rozmístění v určitém prostoru jeví známky nenáhodnosti.

Model centrálních míst

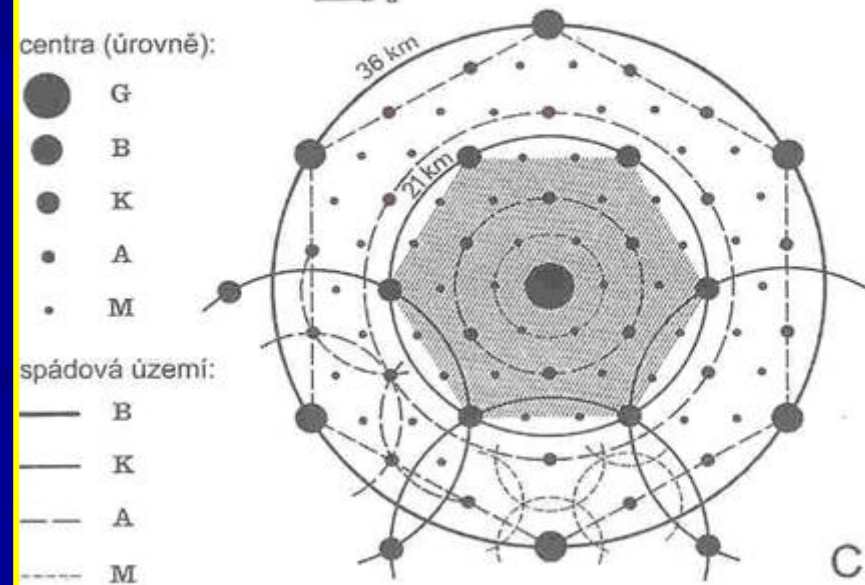
A – zázemí hradišť (metoda vážených Thiessen. polygonů)

B – model XTENT

C – grafické vyjádření obecného modelu centrálních míst

Problémy: 1. funkce tzv. centrálního místa (výrobní?, obchodní?, administrativní?, mocenská?,.....)
2. chronologická současnost všech centrálních míst, která vstupují do analýzy.

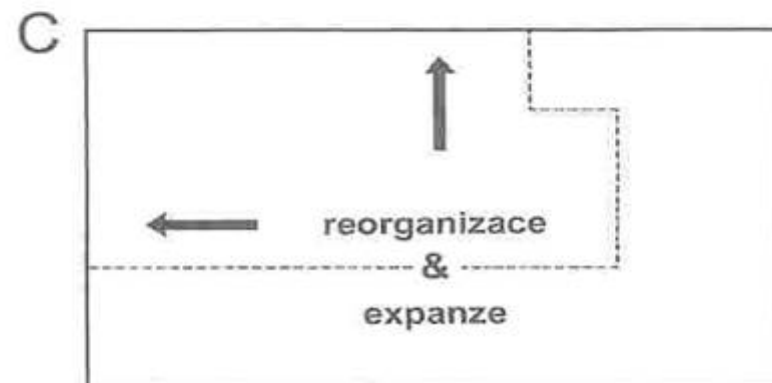
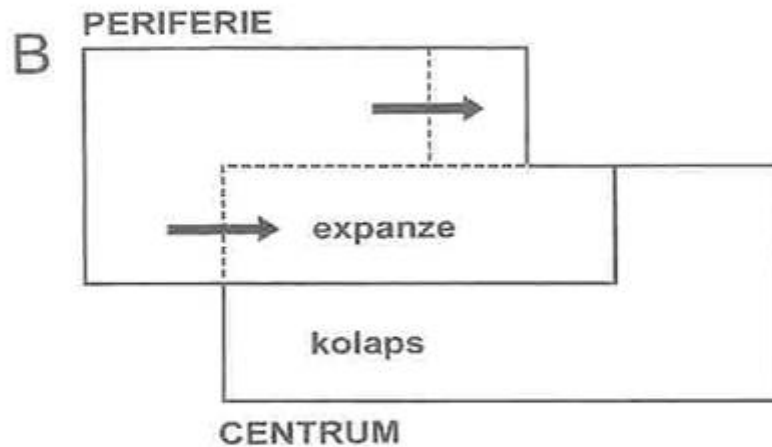
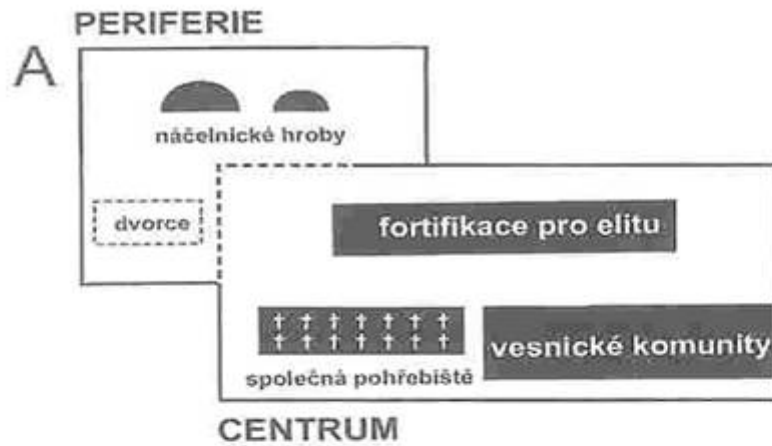
CENTRUM A PERIFERIE

I. Wallerstein: model vztahů mezi hospodářskými systémy vyspělé západní civilizace a rozvojových zemí; uplatnění též pro tradiční společnosti (70. léta 20. stol.).

Centrální region (nuclear area) X **periferie** jsou v nerovném vztahu (centrum profituje na periferii více než je tomu naopak); např.: Mezopotámie X Sýrie, Anatolie

Uplatnění v archeologii: dálkový obchod s bronzem, resp. luxus. zbožím, vznik raně středověk. států; kulturní změny d. bronzové – laténské ve střední a S Evropě (K. Kristiansen).

Stádia ve vztahu centra a periferie v době bronzové ve střední Evropě

9.
POJETÍ PROSTORU
(KRAJINY)
V ARCHEOLOGII

KRAJINA JAKO ARTEFAKT;
ZÁVĚR

KRAJINA JAKO ARTEFAKT a SYMBOLICKÝ PROSTOR

výklad krajiny založený na určitém modelu lidské zkušenosti (empatie).
Stejně prostředí může být chápáno odlišně, tj. neexistuje jedna „objektivní“ krajina, ale mnoho krajin, vytvářených lidskými aktivitami na základě určité symbolické struktury, praktického vědomí a osobní zkušenosti.

Místo: má klíčový význam; je nejen bodem v prostoru, nýbrž spojením krajinného prvku s určitým (historickým / mýtickým) významem (např. s událostí, osobou);
vztah tradičních společností ke starším pohřebním areálům a vůbec ke krajině předků (opakované procházení těmito místy jako znovu-prožívání mýtu, utvrzování identity každého člena komunity)

profánní X sakrální místa

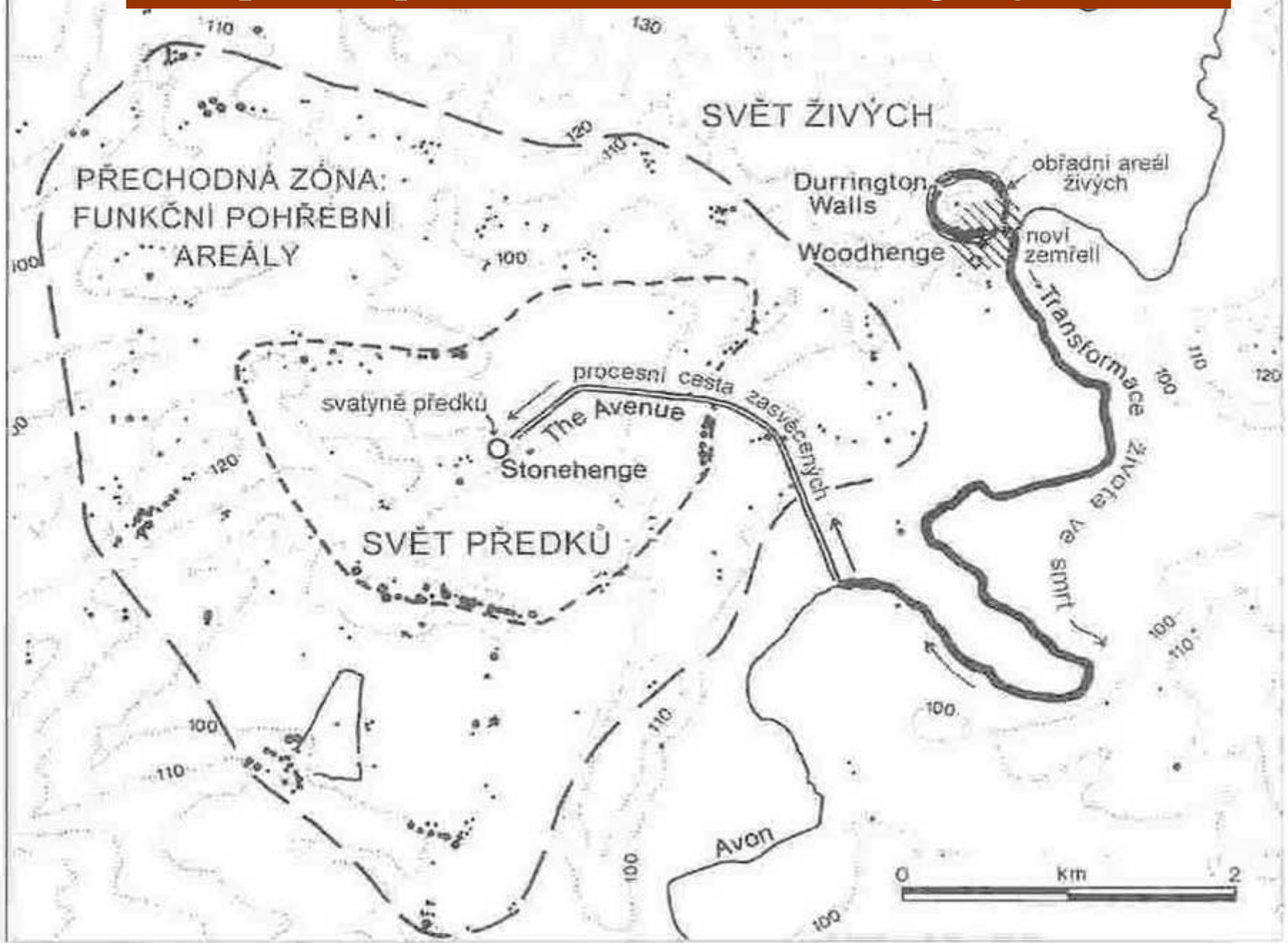
Hl. představitelé: **C. Tilley**, B. Bender (I. Hodder - hermeneutika)

Domestikace krajiny prostřednictvím vztyčování monumentálních staveb jako forma symbolického přisvojení určitých míst pravěkou komunitou.

Metodický přístup: důraz na osobní zkušenost se zkoumaným místem a s jeho zasazením do zkoumané krajiny a sídelní sítě

Interpretace prostoru v areálu Stonehenge a jeho okolí

Aktuální otázky studia prostoru (krajiny) v archeologii

Predikce sídelních areálů

Sociální význam sídelní struktury

velikost a hustota sídelních areálů;
vztah mezi obytnými a pohřebními areály;
charakter společenských elit
míra závislosti sídelních celků na přírodních podmínkách, resp. na společenských (politických, ideologických aj.) vztazích mezi komunitami

Struktura nesídelních aktivit

**výrobní činnosti (těžba surovin a jejich zákl. zpracování);
budování rozsáhlých areálů (ohrazení, rondely, hradiště)**

Paměť krajiny

viz témat. okruh 3